

BALKÁN

Közel van, mégis távoli. Ismerős, és mégis mintha csak közhelyeket ismernénk vele kapcsolatban. A Balkán – zene. A Balkán – film. A Balkán – háború. És még sorolhatnánk, mi jut elsőként eszünkbe erről a régióról, amely minden, csak nem „balkáni”. És persze nem is pusztá földrajzi fogalom, hanem – ha akarjuk – életérzés. Míg másnak élet-halál kérdés (lásd „puskaporos hordó”, egy újabb közhelyet ide citálva). *Couleur locale*, amely nemzetközi terméké fejleszthető. Megannyi Balkán – mondhatnánk a róla készült pillanatsfelvételeket szemlélve, legyen szó akár a jelen lapszámban szereplő esszékről, tanulmányokról, valamint a hozzájuk ezúttal szorosan kapcsolódó kritikákról. Ez volna a Balkán? Egy biztos: ez is a Balkán. Amely távoli, mégis közel van.

Balogh Ádám

A BALKÁN MINT RÉGIÓ A RENDSZERVÁLTÁS UTÁNI MAGYAR HISTORIOGRÁFIÁBAN

1. A Balkán mint régió

A Balkán-félsziget mint történeti-földrajzi régió évszázadok óta külön szerepet játszik Ázsia és Európa közötti átmeneti és közvetítő kulturális övezetként, szinte összekötő kapocsként. Regionális különállása a két földrész találkozásának és egymásra hatásának specifikumával magyarázható, hiszen vegyes kulturális és antropológiai jellegzetességekkel rendelkezik. Az itt élők, bár számtalanszor kerültek konfliktusba egymással, rendszeresen megfogalmazták az összefogás gondolatát, amely a külső befolyás és a közvetlen beavatkozás megszüntetéséhez is hozzásegítette volna az itteni kis nemzeteket. A 18. század végétől induló lassú nemzeti ébredéssel a nacionalizmusok egymással is szembe kerültek a nemzetegyesítés célja miatt, de a vallási-etnikai ellentétek kibékítésére még ezután is rendszeresen születtek összefogáson alapuló nagyállam-tervezetek.¹

Ez a két út folyamatosan jelen van a Balkán politikai gondolkodásában, és rendszeresen jelennek meg a kirekesztő nacionalista retorika mellett a föderalista vagy dualista koncepciók (például a jugoszláv eszme, a föderalista elképzelések sora, a görög-albán összefogás a 20. század elején a „közös pelaszg múltra” alapozva, vagy az államok közötti szorosabb együttműködést célul kitűző 1934-es Balkán-paktum).

1 Rigasz Ferosz Velesztinlisz 1797-es alkotmánytervezete az első, amely a felvilágosodás alapelveit próbálta a Balkán viszonylatában alkalmazni egy nagy területű állam megalakítása révén: az összes balkáni nemzet egyesítését tűzte ki célul *Rumélia, Kis-Ázsia, a Földközi-tengeri szigetek és Vlachia [Észak-Görögország] lakosságának új politikai irányítása* címmel megjelent tervezetében. Elképzelése kiindulási pont lesz a 19. századi balkáni politikai gondolkodók körében. Megítélése a mai napig vitatott; a kutatók egy része a pánhellén eszme előfutárának és atyjának tartja, mert államalakulatát Görög Köztársaságnak nevezte, és mert minden nemzetnek a görög nyelv használatát írta elő. (Így az összes későbbi nacionalista „nagy eszme” példájául is szolgált.) Ugyanakkor a szerzők másik csoportja úgy véli, Rigasznál jelen volt a nemzetek egyenlőségének az alapelve, köztársasága a nemzeti szuverenitáson alapult volna, ezért a föderációs gondolat első képviselőjét tisztelik benne a Balkánon. Ahogy Todorov is állítja, Rigasz egy demokratikus alapokon nyugvó, az összes nemzetiség egyenlőségét megvalósító államot képzelt el. Varban N. Todorov, *Greek Federalism During the Nineteenth Century. Ideas and Projects*, Boulder, New York, 1995, 7.

Ugyanakkor külső elképzelések is születtek az itt élők szorosabb kapcsolatainak bizonyítására, például a Balkáni Nyelvi Unió² híveinek koncepciója. Ezek a teljesen különböző (politikai, kulturális vagy nyelvi) összetartozás-érzésre támaszkodó együttműködések az itt élők hasonlóság-koncepcióján alapulnak, amelynek legszemléletesebb megfogalmazója Athanasziosz Szuliotisz–Nikolaidisz volt.³ 1908-as gondolatai a közös származás és a többi európai, valamint ázsiai régiótól való különbözőség felismeréséből fakadtak:

Mi, a Balkán-félsziget és Kis-Ázsia nemzetei sokkal közelebbi rokonságban állunk egymással, mint ahogy azt fanatikus neveltetésünk és tanulmányaink elképzelni engedik. Hosszú generációkon át keveredtek őseink egymással úgy, hogy bármilyen formában vagyunk is most megkülönböztetve egymástól, nemzetekként vagy államokként, mindegyikünkben különböző embertani típusok találhatók, s mégis könnyű megkülönböztetni minket a többi európai és ázsiai néptől. Nemzedékeken keresztül őseink egyazon államban éltek, több mint ezer éven át a Bizánci, ma pedig az Oszmán Birodalom polgáraitként.

A Városban [Konstantinápolyban – B. Á.] [...] egyre gyakrabban ragadtak magukkal olyan pillanatok, amikor nem tudtam nem meghatódni a balkáni és kis-ázsiai nemzetek rokonságára és közös balszerencséjére gondolva, s megfogalmazódott bennem, hogy csakis az összefogás jelentheti az egyedüli reményt a külső elnyomás lerázására.⁴

- 2 Kristian Sandfeld dán nyelvész dolgozta ki a Balkáni Nyelvi Unió elméletét 1930-ban, amely szerint „a balkáni nyelvek – két egymástól független indoeurópai nyelv (az albán és a görög), egy újlatin nyelv (román) és három szláv nyelv (a bolgár, a macedón és a szerb-horvát) történelmének egy régebbi szakaszában azonos irányba tartó – konvergencia – fejlődésnek indult”. SCHÜTZ István, *Fehér foltok az Balkánon. Bevezetés az albanológiába és a balkanistikába*, Balassi, Budapest, 2002, 11. Az elmélet megfogalmazásához hozzájárulhatott az is, hogy egy évvel korábban dolgozta ki elméletét Nyikolaj Trubeckoj orosz nyelvész, aki megkülönböztet lezármazás- és eredetalapú nyelvrokonságot, valamint nyelvsvövetség-alapú nyelvrokonságot, ahol a nyelvek egymásra hatása miatt alakul ki hasonlóság. Vö. Diana MIŠKOVA, *Régi regionalizmusok, új transznacionalizmusok*, 2000 2013/12., 15.
- 3 Athanasziosz Szuliotisz (a Macedón Harc alatt kapta a Nikolaidisz fedőnevet) 1878-ban született jól szituált és tekintélyes görög családban. 1895 és 1900 között az athéni kadétskola hallgatója volt, majd tisztí pályára lépett. A katonai szolgálatból kilépve 1906-ban Thesszalonikibe utazott, hogy a görög ellenállást vezesse. 1912-től a Balkán-háborúkban frontparancsnok. Konstantinápolyban kidolgozta a Keleti Föderáció eszméjét, az Oszmán Birodalom átszervezésén alapuló államalakulat koncepcióját.
- 4 Αθανάσιος Σουλιοτίης-Νικολαΐδης, *Οργάνωσις Κωνσταντινουπόλεως. Λοδώνη, Αθήνα*, 1984, 61–62. (Athanasziosz SZULIOTISZ–NIKOLAIDISZ, *A Konstantinápolyi Szervezet*, Dodóni, Athén, 1984, 61–62.)

Végső célja a Keleti Föderáció létrehozása volt, amely az összes itt élő nemzetet egyesítette volna egy államon belül. A tervezet a Kelet-Mediterráneum területén élő népek politikai hasonlóságán alapult, és megpróbálta megőrizni az égei-tengeri népek alapvető kulturális azonosságát. Hasonló koncepcióból, a föderalista elképzelések vizsgálatából indul ki a „transznacionalizmus” újkeletű fogalma is, amely szerint „van olyan történetírás, amely nem is nemzeti és nem is nemzetközi, hanem határokon átívelő, és nemzetek szövetébe hasító szereplőket, mozgalmakat és erőket tár fel”.⁵ Ez csak alátámasztani látszik azon feltevésünket, hogy a később bemutatásra kerülő, 1990 után jelentkező historiográfia sokkal nagyobb forrásbázissal és szakmai alapossággal ugyan, de a századelő kérdéseit próbálja tisztázni.

Érdemes Szuliotisz–Nikolaidisz gondolatát kiindulási pontnak tekinteni, hiszen egy földrajzi vagy történeti régió vizsgálatakor az ott élők identitásmeghatározása is fontos, nem csak a külső szemlélő vagy kutató következtetései. Az idézetben megjelenő felfogás egyértelműen külön régióknak tekinti a félszigetet, különbözőségében is egységesnek, elsősorban történeti fejlődése miatt, kiemelve az ott élők kulturális, mentalitásbeli és gondolkodásbeli hasonlóságait. Véleményünk szerint ez külső megfigyelések és kutatások alapján is helytálló megállapítás, hiszen a terület a Római Birodalom nyugati felének összeomlását követően nagyjából 1400 évre letért az európai gazdasági-társadalmi-vallási-kulturális fejlődés útjáról, és csak a 19. század elején kezdett visszakanyarodni oda. Itt nem arról van szó, mint Kelet-Európa esetében, ahol a nyugaton kialakult ideológiák és struktúrák késve jelentek meg, hanem arról, hogy azok teljesen hiányoztak. A térségben nem jelent meg a nyugati típusú hűbériség, a feudalizmus, a reneszánsz, a barokk, a reformáció, a klasszicizmus.⁶ A városok képe, az életmód és gondolkodás a Közel-Kelet hatását tükrözi, ahogy a gasztronómia és a zene világa is. Ahogy például Gyenis Vilmos megfogalmazta:

Kevés olyan átfogó, elemeiben a természettől adottan egybetartozónak tűnő, s mondhatnók sajátos egységben vizsgálható és vizs-

- 5 MIŠKOVA, *I. m.*, 14.
- 6 Ez alól csak az Adriai-tenger partvidéke a kivétel, ahová itáliai (főleg velencei) hatásra beszivárgott a reneszánsz életszemlélet és kultúra, egészen a mai Albánia síkvidéki területéig. A Közép-Albániában található Berat településen például a 18. században épült Szűz Mária-templom (ma Onufri Múzeum) ikonjainál is kimutatható az itáliai hatás. Ugyanakkor egyedülálló módon olyan ikonok is találhatóak az ortodox templomban, amelyeken minaretek tornyai magasodnak, egyértelműen jelezve a kultúrák és vallások hosszú ideig tartó, békés egymás mellett élését a térségben.

gálandó tárgya van a humán tudományok komplexitásának, mint amit Délkelet-Európa, egészében a Balkán félsziget földrajzi helyzete, civilizációja; gazdasági, történelmi, társadalmi, nyelvi, irodalmi és kulturális fejlődésvonala kínál fel a modern tudományos kutatás számára.⁷

Hasonló következtetésre jutott a térség történéseinek többsége, így Demeter Gábor is nemrég megjelent háromkötetes, a Balkán általános gazdasági és társadalmi jellemzőit vizsgáló munkájában. Demeter már az első kötet előszavában utalt a struktúrák hasonlóságára, de egyben a regionális különbségekre is felhívta a figyelmet:

A bevezető fejezetben megvizsgáljuk, hogy a Balkán rendelkezik-e olyan társadalmi-gazdasági attribútumokkal, amelyek a térség önálló entitásként való értelmezését lehetővé teszik. A makroszintű vizsgálatok borítékolható eredményétől függetlenül leszögezhető azonban, hogy a régióképző sajátosságok ismeretén túl az intraregionális különbségek felismerése és elemzése legalább olyan fontos.⁸

A 21. század nemzetközi történetírása egyre nagyobb lelkesedéssel fordul az egész térség egységes szempontrendszer alapján történő (kulturális) elemzéséhez (például Prévélakis, Mazower).⁹ Ez vélhetőleg kapcsolatban áll az igen népszerűvé vált regionalista szemléletmódú történetírói iskola fellendülésével.

Részben talán földrajzi közelsége ellenére is érdeklődést kiváltó, színes világának köszönheti a térség, hogy a magyar földrajzi és történeti gondolkodás már elég korán a Balkán felé fordult. Ez az érdeklődés pedig a megismerés mellett gazdasági jellegű előnyöket vélt fedezni a félszigetben, így a 19. századtól folyamatos a Balkánra való figyelés, az összehasonlítás. Eközben a kutatások mellett a róla kialakított kép is fontos szerepet játszott a politikai, a történeti és a közgondolkodásban. Áttekintésünk fókuszában az elmúlt bő huszonöt év kutatási tendenciái állnak. Ezzel, valamint a terjedelmi korlátokkal magyarázható,

7 GYENIS Vilmos, *Célok, módszerek és eredmények az újabb Délkelet-Európa-kutatásban*, Helikon 1975/2., 162. A tanulmány a Helikon Balkán-kutatással foglalkozó tematikus számában jelent meg.

8 DEMETER Gábor, *A Balkán és az Oszmán Birodalom*, I., MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 2014, 28.

9 Vö. GEORGES PRÉVÉLAKIS, *A Balkán. Kultúra és geopolitika*, Imedias, Budapest, 2007; MARK MAZOWER, *A Balkán*, Európa, Budapest, 2004.

hogy eltekintünk a térség határdefinícióival foglalkozó historiográfiai diskurzus részletezésétől, ahogy nem térünk ki elnevezésének történetére sem, és a 19. században elterjedő új földrajzi név, a Balkán pejoratívvá válásának okait sem elemezzük.¹⁰

2. A Balkán a magyar történetírásban

A 19. század végétől a Balkán iránti érdeklődés intézményesült formában is megjelent Magyarországon, hiszen az Osztrák-Magyar Monarchia közvetlenül balkáni területekkel rendelkező állam lett, így a hivatalos politika figyelmébe kiemelten fordult a régió felé. Ez elsősorban a Szerbiához fűződő kapcsolatokban (ellentétben), valamint az albán és bosnyák nemzetfejlődés támogatásában, ösztönzésében jelentkezett a gazdasági expanzió elmélyítése (vasútépítés, kereskedelem) mellett. (Elsősorban Asbóth János, Thallóczy Lajos és Kállay Benjámint munkásságára gondolunk, bár Kanitz Fülöp Félix néprajzi megfigyelései és Nopcsa Ferenc Albánia-leírása is kuriózumnak számítottak). Ugyanakkor megfigyelhető a tudományos érdeklődés felélénkülése és ösztönzése, hiszen 1891-ben megalapították a Keleti Akadémiát, majd 1916-ban gróf Klebelsberg Kunó és Thallóczy Lajos kezdeményezésére létrehozták a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézetet a Balkán- és Kelet-kutatás koordinálására.¹¹ Ezzel a Balkán iránti érdeklődés túllépett a korábbi útleírások szintjén,¹² bár részben azokat felhasználva jutott el a tudományos kutatások és a fejlődő gazdasági kapcsolatok fontosságának felismeréséig. Az I. világháború utáni trauma felerősítette a Kelet felé fordulást a politikai és közgondolkodásban, valamint az oktatáspolitikában (1929-ben az ELTE – akkori Pázmány Péter Tudományegyetem – keretein belül Kelet-Európa történetének oktatása is elindult, beleértve ebbe a Balkán-félsziget történetét is, az MTA és a Külügyi Társaság pedig Balkán Bizottság működtetésével folytatott jelentős kutatómunkát), de a II. világháború, majd a kommunista berendezkedés eltérítette ezt az irányvonalat.

10 Ezeket a problémákat több jelentős kutató is megvitatta. A kérdéskör egyik legalaposabb összefoglalását lásd MARIA TODOROVA, *Imagining the Balkans*, Oxford UP, New York-Oxford, 1997. Lásd még MAZOWER, *I. m.*, 19–40.

11 Részletesebben lásd PAP Norbert, *A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet története (1916–1918)*, Balkán Füzetek 7. (2010).

12 Többek között Széchenyi István, Szemere Bertalan, Egressy Gábor, Orbán Balázs naplói.

Az 1990-es évek viszont a Balkán-historiográfia reneszánszát hozták. Egyrészt a térségben zajló véres háborúk és konfliktusok, a nemzetállamok kialakításának elszánt igénye mintha visszahozta volna az 1910-es éveket, ugyanazokat a kérdéseket vetve fel. Ráadásul az etnopolitikai konfliktusok hevesége és tartóssága alaposabb elemzéseket kívánt, így a nacionalizmusok kutatása újabb lendületet kapott. Ezen nem lehet csodálkozni, hiszen az etnopolitikai konfliktuskezelés Salat Levente által felsorolt módszerei közül a legtöbbet megpróbálták megvalósítani a Balkán-félsziget elmúlt bő száz évében.¹³ Ez egyben a 21. századi historiográfia egyik divatos irányzatává is vált a nemzeti, etnikai és vallási konfliktusok kialakulásának okait, valamint „kezelési módszereit” bemutató kutatások, tipologizálások és elméletek révén. Ráadásul a Balkán olyan „soha nem nyugvó” területnek tűnt, ahol a kulturális és vallási sokszínűség Európában talán a legtovább megőrződött, a feltárt eredmények pedig segítenek egy kicsit jobban megérteni a rendkívül összetett társadalmi-politikai mintázattal rendelkező félszigetet. Ugyanakkor az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a 20. század utolsó évtizedében a történelemszakma a korábbi marxista szemléletű történetírás korrekcióját is feladatának tekintette: szisztematikus forrásfeltárások és kiadások indultak el, új historiográfiai módszertan és aspektus megjelenésével, bár a koncepcióváltás nem ment zökkenőmentesen. Ahogy Demeter Gábor a nemzeti történetírás problematikáját megfogalmazta a bolgár történetírára vonatkoztatva, az a délszláv (és részben a görög) historiográfiára is igaz: „Az angolszász szerzők fáziskésésben vannak, az adott országban érvényes historiográfiai tendenciákkal sincsenek mindig tisztában; a nemzeti történetírói iskolák pedig figyelmen kívül hagyják a szomszédok eredményeit (ha egyáltalán vannak).”¹⁴ És bár Bulgáriában a történetírókra nehezedő politikai nyomás enyhült 1990 után, az egykori Jugoszlávia historiográfiája ideológiai célokra lesz alárendelve (persze változó mértékben és erősséggel), megváltoztatva a két Jugo-

13 Például a genocídium/népirtás az örmények és a pontuszi görögség esetében, valamint az 1992–1995 közötti délszláv háború során; erőszakos lakosságcsere, deportálás, kitelepítés a görög-török, török-bolgár viszonyban; szecesszió vagy önrendelkezés Jugoszlávia felbomlásakor; integráció/asszimiláció a jugoszláv nemzeteszmé kialakításakor vagy az oszmán nemzetteremtési próbálkozás során a 19. század végén; hegemónikus ellenőrzés megvalósítása például Koszovóban a szerbek részéről; döntőbíráskodás Ciprus esetében; föderalizáció Jugoszláviában; kantonizáció, konszociáció/hatalommegosztás Bosznia-Hercegovinában, illetve Ciprus 1960-as alkotmányában. Az etnikai-vallási alapú konfliktusok megoldási törekvéseit részletesen bemutatja SALAT Levente, *Etnopolitika: a konfliktustól a méltányosságig*, Mentor, Marosvásárhely, 2001, 53–71.

14 DEMETER, I. m., 18.

szláviához fűződő percepciókat. Ahogy Juhász József fogalmaz: „Revízió alá került az egész 1918 utáni korszak, amelyet [...] egyre inkább a nacionalizmus szellemében kezdtek interpretálni. [...] a régi ideológiai kötöttségektől éppen csak megszabaduló történettudomány újra ideológiai funkciót kapott. Feladata lett az aktuális politikai célok történeti legitimálása.”¹⁵

Érdekes egybeesés, hogy nemcsak a volt szocialista országokban fordult a historiográfia a nemzeti iskolák felé, hanem például Görögországban is:

Az 1990-es években szisztematikus forráskiadás indult el Görögországban, melynek keretében mind levéltári források (követjelentések, konzuli levelezések), mind pedig korabeli naplók és emlékiratok kiadásra kerültek, elsősorban a [...] Macedón Harc időszakából, de napvilágot láttak a korszak nemzeti gondolkozásához és nemzetegyesítési elképzeléseihez kapcsolódó munkák is. Az elmúlt 15 évben forráskiadványokon kívül tanulmányok és monográfiák tucatjai is megjelentek a témában, ami az 1991. szeptember 8-i népszavazás után függetlenedő Macedón Köztársaság és Görögország között kialakult névhasználati vitával (és annak „ösztönző hatásával”) is magyarázható.¹⁶

Tehát hasonló úton indult el a balkáni nemzetek történetírása az 1990-es években.

A magyar Balkán-kutatás és oszmanológia mellett a kutatástörténeti összefoglalások is komoly múlttal rendelkeznek. Fried István már 1975-ben áttekintést készített a balkanisztikai kutatástörténetről,¹⁷ majd három évtized múltán Hajdú Zoltán foglalta össze 1948-ig a Balkán-kutatás intézményi hátterét.¹⁸ Az elmúlt bő százötven évben rendszeresen születtek meghatározó szintézisek és leírások a térségről, egyre több folyamat megértését elősegítve. A magyar történetírás elsősorban

15 JUHÁSZ József, *A „rendszerültörténetírás” a délkelet-európai historiográfiában = A történetírás új tendenciái a rendszerváltás után Kelet-Európában*, szerk. CSAPLÁR-DEGOVICS Krisztián – KRAUSZ Tamás, L’Harmattan, Budapest, 2007, 35.

16 BALOGH Ádám, *A nacionalizmus szerepe a görög külpolitikai gondolkodásban 1897–1912*, SZTE BTK, Szeged, 2011, 11. Az 1990-es évek a „második Macedón Harc” időszakát hozták el a görögök számára, amelynek során a kilencven évvel korábban Macedónia megszerzéséért harcoló görögök hőskultusza virágzott.

17 FRIED István, *A magyar balkanisztikai kutatások – hagyományok és problémák*, Helikon 1975/2., 169–178.

18 HAJDÚ Zoltán, *Az intézményes Balkán-kutatás*, Balkán Füzetek 1. (2003).

összefüggéseiben és a nagyhatalmi politika kontextusában vizsgálta a Balkán-félszigetet, vagy politikatörténeti megközelítésben (Niederhauser Emil, Palotás Emil), vagy a délszláv régió vizsgálatát állítva a középpontba (például A. Sajti Enikő). De elindultak a gazdaságtörténeti kutatások is, elsősorban Berend T. Iván és Ránki György munkásságának köszönhetően. A 20. század végétől pedig részben a monografikus összefoglalások ösztönző hatására, részben a korszak általános historiográfiai érdeklődése következtében megjelentek az egy-egy nemzet és ország történetét vizsgáló, a nemzeti fejlődést bemutatni szándékozó, eredeti nyelvű forrásbázisra támaszkodó kiadványok. Szerencsére vállalkozókban nincs hiány, akik részben a már feltárt összefüggések elmélyítését, részben új aspektusok leírását tűzik ki célul.¹⁹

Az új eredményekhez kapcsolódóan a térség egészére fókuszáló munkák is megjelentek, amelyek politikai, geopolitikai, nyelvi vagy kulturális szempontból elemzik az egész Balkán-félszigetet, új szempontrendszerrel és megállapításokkal egészítve ki az addigi kutatásokat. Itt Romsics Ignác hagyományos régiótörténeti munkáját (*Nemzet, nemzetiség és állam*, 1998), Pap Norbert földrajzi-geopolitikai elemzését (*Magyarország a Balkán és a Mediterráneum vonzásában*, 2010), Heka László összefoglaló szándékkal megírt munkáját (*Etnikai, vallási és politikai konfliktusok a Balkán térségben*, I–III., 2010) és főleg Schütz István nemzetközi mércével is úttörő könyvét kell kiemelni (*Fehér foltok a Balkánon. Bevezetés az albanológiába és a balkanisztikába*, 2002). Megközelítésbeli és módszertani újdonsága miatt külön említést érdemel Demeter Gábor vállalkozása, amely példa nélküli a magyar Balkán-kutatásban. A fiatal történész-geográfus *A Balkán és az Oszmán Birodalom. Társadalmi és gazdasági átalakulások a 18. század végétől a 20. század közepéig* címmel 2014 és 2016 között napvilágot látott monumentális, háromkötetes műve rendkívül alapos kutatómunkát követően született meg.

Demeter a szerteágazó forrásfelhasználás mellett az összes fontosabb történetírói iskola módszerét ismerve és kritikai megközelítéssel felhasználva összegző-szintetizáló, ugyanakkor komparatív módon

19 A teljesség igénye nélkül: Juhász József: *Volt egyszer egy Jugoszlávia*; Bíró László: *A jugoszláv állam 1918–1939*; Ress Imre: *Kapcsolatok és keresztutak*; Sokcsevits Dénes: *Horvátország a 7. századtól napjainkig*; Réti György: *Albánia sorsfordulói*; Fokasz Nikosz: *Isteneik nélkül*; Balogh Ádám: *A nacionalizmus szerepe a görög külpolitikai gondolkodásban 1897–1912*; Csaplár-Degovics Krisztián: *Az albán nemzetévválás kezdetei 1878–1913*. Fokasz Nikosz a Magyarországi Görögök Kutatóintézetének igazgatójaként 2004-től szisztematikusan kutatómunkát indított el a görög-magyar kapcsolatok történetével, valamint a magyarországi görögök múltjával és jelenével kapcsolatban.

dolgozza fel a térség bő százötven évének gazdasági és társadalmi folyamatait. A szerző rengeteg adat, saját számításokon alapuló kalkuláció és táblázat felhasználásával próbált „kritikai szemléletű összefoglalást” írni, amely a Balkán gazdaság- és társadalomfejlődését ismerteti. Ugyanakkor a magyar történetírásban meghatározónak korántsem tekinthető kliometrikus módszer felhasználásával az adathalmazok értelmezésére és analizálására is kísérletet tett, s az Annales-kör (főleg Fernand Braudel) szemléletmódja is érezteti hatását az életmódtörténet alapos ismertetése, valamint a hosszabb távú gazdasági-társadalmi folyamatok bemutatása révén. Demeter tudatosan választott interdiszciplináris megközelítést a téma komplexitása miatt, hiszen a kliometrikus módszer mellett regionális elemzéseket, ökológiai, ökonómiai és szociológiai szemléletmódot és fogalmi rendszert is beépített művébe. Ezzel valóban eredeti munkát valósított meg a magyar historiográfiában, a térség gazdasági folyamatait helyezve a középpontba, az addig domináns politikatörténeti megközelítés helyett.

Legalább ilyen fontosnak véljük, hogy az elmúlt években ideológia- és eszmetörténeti írások is napvilágot láttak, amelyek szintén hiánypótlók a Balkán témájában. Ezek közül kiemelkednek A. Sajti Enikő a jugoszlávizmus ideológiáját elemző munkái, amelyek a délszláv összefogás eszméjének kialakulását és az annak értelmezésében bekövetkezett hangsúlyeltolódásokat vizsgálják a 20. században. Dupcsik Csaba *A Balkán képe Magyarországon a 19–20. században* című, 2005-ben megjelent kötete a Balkán-kép változásait követi nyomon a magyar politikai, történeti és közéleti gondolkodásban, ezzel is hangsúlyozva, milyen fontos szerepet játszott ez a régió Magyarország vonatkozásában az elmúlt kétszáz évben. Hasonló megközelítés jellemzi Ablonczy Balázs *Keletre, magyar! A magyar turanizmus története* című munkáját, amely a Kelet-orientációnak (és így részben a Balkánnak) a hazai közgondolkodásban betöltött szerepét vizsgálja. Ahogy Ablonczy rendkívül széles adatbázison nyugvó könyvében írja: „A magyarság keleti – elsősorban balkáni – küldetésének gondolata a 19. század utolsó éveitől egyre erősebben jelent meg a közgondolkodásban”.²⁰

Intézményesített keretek nélkül valószínűleg nem beszélhetnénk ilyen intenzív fejlődésről és nemzetközi kitekintésben is jelentős eredményekről. Doktori iskolák és kutatócsoportok alakultak meg: ilyen fórum többek között a Pap Norbert által a Pécsi Tudományegyetem

20 ABLONCZY Balázs, *Keletre, magyar!*, Jaffa, Budapest, 2016, 43.

Földrajzi Intézetében 1999-ben létrehozott Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, az ottani eredmények publikálásához kapcsolódó Mediterrán és Balkán Fórum, valamint kiadványuk, a Balkán Füzetek. Jelentős előrelépés az egyetemek közötti együttműködések megjelenése, ahol a térséggel foglalkozó kutatók találkozhatnak és oszthatják meg elképzeléseiket egymással a konferenciákon. Ilyen próbálkozás például a Szegedi Tudományegyetem és a veszprémi Pannon Egyetem által közösen rendezett tudományos konferenciák sorozata, valamint a Mediterrán Világ című veszprémi folyóirat. Tudományos teljesítmény szempontjából azonban a Balkánnal kapcsolatos szisztematikus kutatások legfontosabb intézménye az MTA BTK Történettudományi Intézetének keretein belül 2014-ben megalakult Délkelet-Európa Története munkacsoport (a Balkán-tanulmányok Központ utódjaként). Végül meg kell említeni a történelmi folyóiratokat, amelyek rendszeresen közöltek a Balkánnal kapcsolatos tematikus számokat az elmúlt bő évtizedben. Ezek közül érdemes kiemelni a Limes 2008/1–2. és 2010/2–3. számait, a Belvedere 2014/1. számát, továbbá a Pro Minoritate 2000/nyári és 2008/őszi tematikáját. (Természetesen még így is érezhető a lemaradás a félsziget történetírói teljesítményéhez és intézményrendszeréhez képest. A régió tudományos életében az 1953 óta működő thesszaloniki Balkán Tanulmányok Intézet játssza a legfontosabb szerepet mint a térség kutatóit és kutatásait összefogó intézmény. Az intézet gondozásában jelenik meg a Balkán Közlemények és a nemzetközi szempontból is legjelentősebb periodika, a Balkan Studies. Folyamatosan publikálnak monográfiákat és szakkikkeket a térség történetéről, a legfrissebb eredményeket és forrásfeldolgozásokat ismertetve meg az olvasóközönséggel.)

Talán még vázlatos áttekintésünkből is megállapítható, hogy a Balkán-historiográfia új virágkorát éli ma Magyarországon (is), ahol egyre több, a térség nyelveit és kultúráját ismerő kutató tevékenykedik. A Balkán még mindig aktuális – vélhetőleg ebből a felismerésből született az ELTE Újgörög Munkacsoportjának elhatározása, hogy szükség van Balkán-tanulmányokra. Szakmai szempontból pedig különösen örvendetes hír, hogy 2017 szeptemberétől az ELTE-n kezdetét veszi a balkanisztikai mesterképzés, ahol a nyelvészeti-történelmi-kulturális tematikájú, a térségről átfogó ismereteket nyújtó oktatás remélhetőleg az egész régióval foglalkozó kutatókat is ki fog nevelni.

Magyar Vivien

HÁBORÚ GYEREKSZEMMEL

Az emlékezés új útjai a posztjugoszláv filmekben

A kortárs balkáni film egyik legmeghatározóbb trendje az egykori Jugoszlávia utódállamainak emlékező mozija. Olyan filmekről van szó, amelyek párbeszédet kezdeményeznek a múlttal: arra ösztönzik a nézőt, hogy új, kevésbé ismert nézőpontokba helyezze magát, majd kérdéseket tegyen fel egy múltbeli élménnyel és annak jelen idejű következményeivel kapcsolatban. Ez az élmény olykor egyéni, olykor kollektív, társadalmi tapasztalathoz kötődik – például a háború tapasztalatahoz. A háború témája és a háborús film mint műfaj hagyományosan kiemelt szerepet játszott a jugoszláv film történetében, és az 1990-es évek eseményei egy újabb hullámot indítottak el. Napjainkban egymás után készülnek azok a filmek, amelyek az emlékezés segítségével a délszláv háború traumáját próbálják feldolgozni.

A konföderációs állam széthullását követően a nemzeti filmgyártásokra szakadt filmipar tevékenysége különböző intenzitással folytatódott. Hogy csak a két véglelet említsük, Szerbiában már az 1990-es évek elején, a harcok első éveiben megkezdődött a háborús időszak reflexiója, a súlyos veszteségeket szenvedett boszniai filmgyártás ellenben csak a 2000-es években éledt újjá. A napjainkban készülő filmek újra és újra kísérletet tesznek a téma megközelítésére, a háborús és a poszt-háborús tapasztalat ábrázolására, mindezt a történelmi távolság kényelmének hiányában. A filmek egyszerre jelentik az egyes társadalmak számára a felépülés és az önmeghatározás eszközt, valamint a térség számára az egymáshoz való közeledés és a békülés előmozdítását. Mi több, az utódállamok filmgyártásai példátlan hajlandóságot mutatnak az együttműködésre: a térségben készült filmek jelentős hányada koprodukcióban készül, a szakma pedig ösztönzi és értékeli a filmes szakemberek átjárását.

Egy olyan térségben, ahol továbbra is rengeteg a megválaszolatlan kérdés, ahol még sem a felelősségvállalás, sem a felelősségre vonás folyamatai nem fejeződtek be, ahol a nacionalizmus napjainkban is az önértelmezés egyik legfőbb módja, ahol bármilyen, a múltbeli sérelmekkel kapcsolatos legapróbb kommentár is közéleti vitát kavart, és ahol a kul-